

Абдылбары уулу Д.,

Қытай Орталық ұлттар (Минзу) университетінің докторанты,
Қытай, Пекин қ., e-mail: dabyt91@gmail.com

1917 ЖЫЛҒЫ ҚЫТАЙДА ӨТКЕН «МАНАС» ЖЫРЫН АЙТУ МЕРЕКЕСІНІҢ ТАРИХИ МӘНІ

«Манас» эпопеясы қырғыз елінің жалпы адамзаттың рухани мұрасына қосқан ұлы мұрасы. Мыңдаған жылдардан бері өзекті түрде, жанды айтылып келе жатқан ұлы «Манас» эпопеясына қатысты естеліктер бүгінде де болса маңызы ерекше. Қырғызда «Манас» бар жерде қырғыз бар, қырғыз бар жерде «Манас» бар» деген сөз бар. Аңның сыңарындай, Қытай ел республикасында аздаған қырғыздардың арасында да «Манас» эпосын ширек миллион сапқа жеткізе айтқан шалқар манасшылар өткен. Біз бұл мақалада 1917 жылы қазіргі Қытай Халық Республикасының аймағындағы Қызылсу қырғыз автономиялы облысы Ақши ауданы Қараши ауылында болып өткен «Манас» айтысының мән-жайы жөнінде мәліметтер беріледі және осы мерекенің Қытайдағы әйгілі манасшы Жусуп Мамайдың нұсқасындағы «Манас» эпосының қалыптасуына жасаған маңызды мәні жөнінде ғылыми талдау жүргізіледі, әрі сол жолғы мерекенің нақты жай-жапсары, маңызы мен ықпалы туралы құнды деректер көрсетіледі.

Түйін сөздер: «Манас» эпосы, манасшы, Қытай, манасшы, дүркін, Жусуп Мамай, вариант.

Adylbary uulu D.,

doctoral student of Minzu University of China,
China, Pekin, e-mail: dabyt91@gmail.com

Historical meaning of measure devoted to «Manas» Epos celebration taken place in China in 1917

The Epic of «Manas» is the significant great spiritual heritage of Kyrgyz people. Masterpiece that was created many thousands years ago but nowadays it hasn't lost its significance and has a great meaning for modern society. Proverb says the place «Manas» sounds the Kyrgyz people are and where the Kyrgyz people the «Manas» Epos sounds. In the People's Republic of China the contest of «Manas» singers took place that gathered a quarter of millions of Kyrgyz people living in China. In the present article historical facts of Aityshuu celebration devoted to the great Manas taken place in China in Kyrgyz Autonomy of Akchiy, Karachiy province in 1917 are presented. The historical materials of this celebration are given in the article and the famous Manas scientist Zhusup Mamay who made a great contribution to the studying of phenomena «Manas» Epos.

Key words: Manas» Epos, Manas studying, China, Manaschi, period, version.

Абдылбары уулу Д.,

докторант Университета Минзу в Китае,
Китай, г. Пекин, e-mail: dabyt91@gmail.com

Историческое значение проведения мероприятия, посвященного празднованию эпоса «Манас» в Китае в 1917 году

Эпопея «Манас» является великим духовным наследием кыргызского народа. Произведение, которое было создано тысячи лет назад, и сегодня не потеряло своей ценности и соответствует настоящим требованиям и имеет большое значение для современного общества. Существует такая поговорка: «Там где звучит «Манас» – значит там кыргызский народ, там где кыргызский народ всегда звучит «Манас». В Китайской Народной Республике прошел конкурс певцов

«Манаса», который собрал четверть миллиона кыргызов, проживающих на территории Китая. В настоящей статье приводятся исторические факты о проведении Айтыс, посвященного великому Манасу в 1917 года в Китайской Народной Республике Кыргызской Автономной области Акшы, провинции Карашы, приводятся исторические справочные материалы о проведении этого мероприятия, которое было организовано знаменитым манасоведом Жусупом Мамай, внесшим огромный вклад в научно-исследовательскую деятельность Эпоса «Манас», отражены значимость и основные научные направления в проблемах изучения великого наследия эпоса «Манас».

Ключевые слова: Эпос «Манас», манасовед, Китай, манасчи, периодичность, Жусуп Мамай, вариант.

Кіріспе

«Манас» эпосы қырғыз халқының әлемдік рухани мәдени қазынасына қосқан аса құнды мұрасы екендігі былайғы жұртқа тегіс аян. «Бабамыздан қалған, бәрін жеңген балуан. Байырғыдан қалған, ұрпағы жинап алған» («Манас» эпосынан), қою эпикалық бояу тапқан, айшықты да асыл сөзден тұрғызылған қасиетті рухани мұнарамыз «Манас» эпосының негізінің қалануына, сондай-ақ, кейінгі ұрпаққа мол рухани азық бере алатындар-манасшылар болып табылады. 1995-жылы «Манас» эпосының 1000 жылдығына арналып даярланған «Манас энциклопедиясында» манасшылар туралы төмендегідей анықтама берілген: «Манасшы ұлы эпос «Манасты» жаратқан, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, ауызша сақтап, мазмұнын байытып, оны қазіргі көлем мен көркемдік деңгейге жеткізген көркем сөз шеберлерінің өз алдынша бір тобын білдіреді» (Манас энциклопедиясы, 1995:68). Басқаша айтқанда, манасшылар бейне электр лампасына ұқсайды. Электр лампасы қайсы бір желімен келген электр ағымының энергиясын жарыққа айналдырып, айналасына жарық шашып тұрғаны сияқты манасшылар да сонау заманнан бері келе жатқан ұлы сөз энергиясын өне бойынан өткізіп, айналасына қасиетті рух сәулесін шашып тұрады. Қайсыбыр манасшының тарих сахнасынан орын алу, ала алмауы жалпы бір елдің рухани байлығының тағдырына тіке қатысты десек қателеспеген болар едік. Осыдан жүз жыл бұрын, атап айтқанда, 1917 жылы қазіргі Қытай Халық Республикасынан аймағындағы Қызылсу Қырғыз автономиялы облысы Ақши ауданы Қараши ауылында тұңғыш рет өткізілген «Манас» айту мерекесінің болғандығы бүкіл манасшыларға белгілі жай еді. Әрі ғылыми жұртшылықтың да назарын аударған аса маңызды оқиғалардың бірі болып есептеледі. Өйткені, XX ғасырдың классик манасшыларының бірі, «Манас» эпосынан 232 мың жыр сабын жатқа айтқан қытайлық әйгілі

қырғыз манасшы Жусуп Мамайдың (1918-2014) нұсқасындағы сегіз ұрпақ «Манас» эпосының қайнары туралы сөз қозғалғанда (шалқар манасшы Жусуп Мамайдың нұсқасындағы 232 мың жыр сабыннан тұрған «Манас» эпосы 2009 жылы ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұралар тізбесінен орын алған), оның осы 1917 жылғы «Манас» айту мерекесінің бірден-бір үлесі бар екендігі белгілі. Әсіресе, Ыбырайым Ақынбектің бұл мерекеде Жусуп Мамайдың ағасы, сол кездегі белгілі оқымысты Балбай Мамай жағынан байқалуы, аталған мерекенің өте үлкен тарихи мәні бар екендігін білдіреді. Біз сөз етіп отырған оқиғаның мән-жайы мынадай болған:

Алатау қырғыздарында 1916 жылы болған ұлт азаттық көтерілісінің өрлеуімен ілесе дүркін-қорқыныш басталады. Орыс империясын билеп тұрған ақ патшаның әскерлері жағынан қырғынға ұшыраған жүз мыңдаған ел үркіп Қытайға қарай өтеді. Сол кезде қарт манасшы Сағымбай Оразбақ (1867-1930) та сол ауған елмен бірге Қытайдың қазіргі Қызылсу Қырғыз автономиялы облысы Ақши ауданына (бұрынғы Қақшал өңірі) қарасты Қараши ауылының Қарабұлың деген жеріне келіп «Манас» айтып жүрген болатын. Бұл кез 1917 жылдың қаңтар айына тура келеді. Қараши ауылының шешен биі Арзықан Абыласан (қырғыздардың черик уруусунан чыққан бааты айтылуу баатыр Ажыбектин немересі) бұдан хабар тауып, өз қаражатымен қарабұлыңға жүз басты үйден төртеу тіктіріп, төрт бие сойдырып, азық-түлікпен қамдатып Атбасынан (Атбашы – азырқы Қырғыз Республикасының Нарын облысында) ұштұрпанға (Үчтурпан – азырқы Қытай Халық Республикасының ШУАР, Ақсу аймағында) дейінгі аймақтағы тілді-жақты, шешендерді, ел билеген көсемдерді шақырып, Ыстықкөлдік (азырқы Қырғыз Республикасының Ыстықкөл облысы) қарт манасшы Сағымбай Оразбақ пен жерлік манасшы Жусубақун Апаи ұлына (кезінде бұл екеуі де әйгілі манасшы Тынбек Жапидан

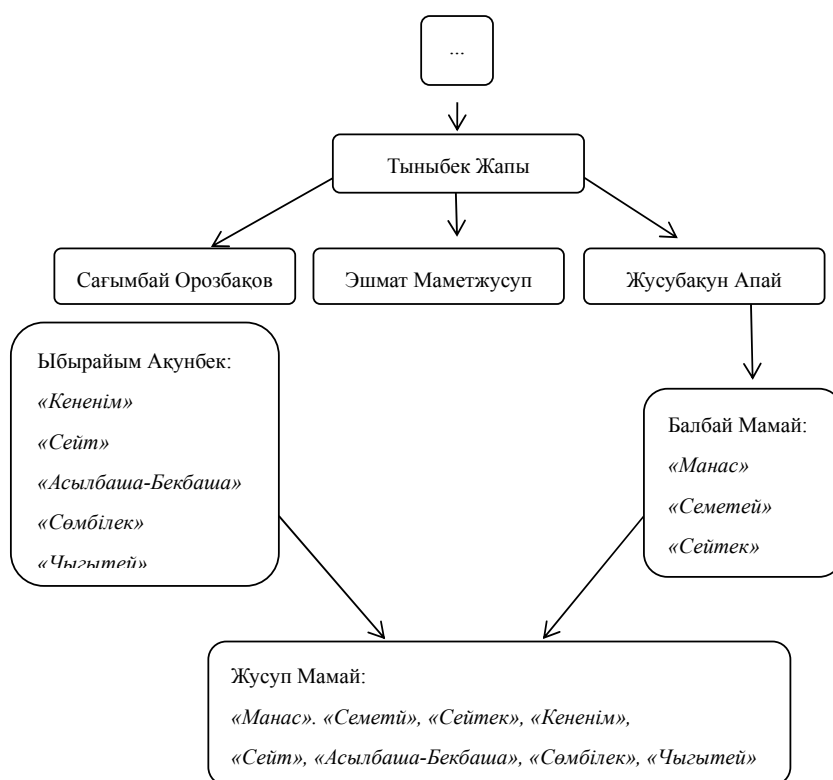
бірге «Манас» үйренген) «Манас» айттырады. Бұл оқиға «Манас энциклопедиясында»: «1917 жылы қыс кезінде қақшалда жүрген Сағымбай мен Қақшалдық манасшы Жусупақұнға «манас» айттырады» (Манас энциклопедиясы, 1995:48),-деп жазылады. Төрт күнге жалғасқан бұл мерекені Қақшал қырғыздарынан шыққан үлкен оқымысты, «Манас» жинаушы, Жусуп Мамайдың бір туған ағасы Балбай Мамай кезінде оған былайша баяндап береді:

«1916 жылдың соңы, 1917 жылдың басында 24 жастарда едім. Атақты жыршы Сағымбай да дүркін-қорқынышта елмен бірге келген екен. «Қашқындардан» байсерке шерік, сағалы шолпан (Ыстікөлдүк қырғыздардың қыдық уруусунан), Орыс конслынан Үштүрпандағы адамы Әбдіқадыр ақсақал (үйгүр), Кошқарқары (Өзбек), Қытай қырғыздарынан Бақты Түкбәс, өмірзақ, Сүлеймен байлар Әділқазы болып, арзықан Бидің ауылында қарашиде бие сойып, үй тігіп, сойыс мал, отын-су, жем-шөп

сияқтылармен қамдап, жоғарыдағы аты аталған кісілер өкіл болып, Сағымбай мен Жусупақұнға «Манас» айттырады» (Мамай, 2003: 4-8).

Манастану ғылымының тарихында ең маңызды оқиғалардың бірі болып есептелген бұл мереке қырғыздың өз кезіндегі әйгілі манасшыларының адамдарының кездесуі болғаннан сырт, жергілікті елдің танымалдыларының басын қосқан өте үлкен мәдени мереке ретінде есте қалады. Бұл мерекеде жоғарыда аты аталған адамдардан басқа тағы Мамай ажы (әйгілі Манасшы Жусуптің жана оқымысты Балбайдың атасы), Назарқұл, Шылпак, Тоқталы шания, Сұраншы сияқты жергілікті елдің сөзуәр біліктілері де қатысқаны туралы арзықан бидің үлкен байбішесі Сәлима апа (сауатты адам болған) айтып берген (Арзықан, 2017).

Демек, аталған мереке өз кезінде жай ғана бір ауыл деңгейіндегі жиналыс Болмастан, өте үлкен көлемдегі маңызды уақиға ретінде ел есінде сақталып қалғаны мәлім.

Эксперимент

Ғасырға жуық жасаған әйгілі манасшы Жусуп Мамай күллі жұрт жүрегінде терең орын алған мүбәрак тұлға еді. «Қырғыз рухының

мұзарты» есептелген «Манас» эпосының Жусуп Мамай вариантыдағы сегіз ұрпақтың жыры 2009-жылы ЮНЕСКО-ның бейзаттық мәдени мұрасы қатарында тізімге алынғаны жұртшылыққа белгілі. Салқар манасшының

мына осы вариантындағы сегіз ұрпақ «Манас» эпосының түпкі тегін қарастырғанда, сөз болып жатқан 1917 жылы Қақшал өңірінде болған «Манас» айту мерекесінің маңыздылығының зор екендігі анық аңғарылады. Өйткені әйгілі манасшы Жусуп Мамай вариантындағы сегіз ұрпақ «Манас» эпосының жалпы құрылымын құраған мазмұнды осы реткі мерекенің мұрындық болуымен жарық жазып алынған. «Жусуп Мамай «Манас» үйренуде Жусубакун Апай, Ыбырайым Ақунбек, Тінібек Жапый, Сағымбай Орозбаков қатарлы манасшылардың вриантын жинап, жазып алу барысында жауапты болған Балбай Мамай вариантындағы жырлар толық игерілген» (Ысак кызы, Жуматурду уулу, 2014: 85). Жоғарыда аты аталған, Жусуп Мамайдың ұстаздары болған Жусубакун Апай ұлы мен Сағымбай Оразбақ сияқты әйгілі манасшылар да 1917 жылғы мерекенің атаулы кейіпкерлері болса, Балбай Мамай және Ыбырайым Ақунбек жиынның ең басты куәгерлері еді. Жусуп Мамай вариантындағы сегіз ұрпақ «Манас» эпосының «Манас», «Семетей», «Сейтектен» құралған алдыңғы үш бөлімі ұлы манасшы Тынбек Жапидан үйренген Сағымбай Оразбақ пен Жусубакун Апай ұлы арқылы Балбай Мамай хатқа түсіріп, Жусуп Мамайға қалтырылса, соңғы «Кененім», «Сейт», «Асылбаша-Бекбаша», «Сәмбілек», «Чыгытейден» тұратын бес бөлімі осы жолғы мерекедіе Ыбырайым Ақунбектің айтқандарының негізінде Жусуп Мамайға жеткен. «Ыбырайым Ақунбек Жусуп Мамай айтқан сегіз ұрпақ «Манас» эпосын ұлы жүлдесін жасаған манасшы ретінде бізге белгілі. Тағы бір ескерер жай, кейінгі бес ұрпақтың («Кененім», «Сейт», «Асылбаша-Бекбаша», «Сәмбілек», «Чыгытей») түп нұсқасын қарастырғанда, Ыбырайымның манасшылдығына болған зерттеу көздері ашыла түседі» (Ысак кызы, Жуматурду уулу, 2014: 83).

Нәтиже және талқы

Зерттеуімыздың талабына лайық, талқы сөз болып жатқан мәдени іс-шараның мән-маңызы туралы нәтиже жаңа жиынтық шығару мезгілі келіп турады. Ел көзіне онша көріне бермеген дархан талант, манасшы Ыбырайым Ақунбек «Манас» жинаушы Балбай Мамай жағынан сол жолғы «Манас» айту мерекесінде байқалады. Бұл жағдай әсілі былай еді:

«Айтып болғанда әр екі манасшы: Сейтектен кейін Кененім бар. Бір кісінің сүйегін өңгеріп Кебез-Тауға шығып кетіпті. Одан

арғысын білмейміз десті. Ақшұбақ руынан от жағып жатқан Ыбырайым «жиенім бері кел»-деді, барсам, «осыларды манасшы деп Ат-Басы, Үш-тұрпаннан бері қарай жинапты. Бәрі ештеңе білмейді екен. Кененімен соң төрт-бес кісі бар. Бұларды Манастың өзімен қосқанда сегіз ұрпақ – деді» (Мамай, 2003: 4-8). Жусуп Мамайдың ұстаздарының бірі деп есептелген Ыбырайым манасшы міне осындай күтпеген жерден балбайдың көзіне түседі. Сөйтіп оқымысты Балбай Ыбырайымды Ат-Жайлау жайлауына көшіріп барып, оңашада осыған дейін белгілі болған манасшылардың еш кімде кездеспеген «Кененім», «Сейт», «Асылбаша-Бекбаша», «Сәмбілек», «Чыгытейден» тұратын бес бөлімді он жылда әрең дегенде жазып алады. Жазылған мәтіндер жыр түрінде де, қара сөз түрінде де болғандығы айтылады. Әйгілі манасшы Сағымбай Оразбақ пен Жусубакун Апай ұлы туралы мәліметтер жазба деректерде және ел ауызында көп ұшырасады. Өкіншке орай, Ыбырайым Ақунбек туралы онша көп мәлімет қалған жоқ. Ыбырайымның қызы Жұмақан атасы туралы былай баяндайды (1913-1995): «Атам өте жуас кісі болыпты. Ол кісі «Манасты естір құлақ болмаса болмайды» деуші еді. Мен 15 жас кезімде атам 60 жастарда болатын. Жай отырған күндерде атам «Манас» айтып беретін. Бейтаныс кісілер сұраса білмеймін дей салатын. Атам Ыбырайым кеше ғана, 1959-жылы ауырмай-сырқамай О дүниеге аттанды» (Ысак кызы, Жуматурду уулу, 2014: 82). Ыбырайым манасшының қызы Жұмақанның айтқандарына негізделіп, Ыбырайым Ақунбектің жасаған жылдарын төмендегіше тұрақтандыруға мүмкіндік туады. 1913 жылы туылған Жұмақан 15 жас кезінде (1928-жылы) Ыбырайым Ақунбектің 60 жастарда екендігі айтылады. Демек, Ыбырайым 1868-жылдары туылған деп шамалауға болады. 1959 жылы қайтыс болған Ыбырайымды жоғардағы дереккөздерге негізделе отырып, 1868-жылдан 1959-жылға дейін 90 жас өмір сүрген деген қорытынды шығаруға болады. Қой аузынан шөп алмаған момын адам болған, оның үстіне «бейсауат сырт адамға тіс жарып «Манас» айтпаған» (Жұмақан Ыбырайым қызының айтқаны). Ыбырайым Ақунбек 1917 жылы дабыралы мерекедіе көзге түспеген болса, бүгінде бізге белгілі болған Жусуп Мамай вариантындағы сегіз ұрпақ «Манас» эпосының құрылымын қайсы мазмұндар құраған болар еді деген ой еріксізден пайда болатыны анық. Бүгінгі Жусуп Мамай айтқан «Манас» эпосын кейінгі бөлімдер болып есептелген «Кененім»,

«Сейт», «Асылбаша-Бекбаша», «Сөмбілек», «Чыгытей» сиякты бес бөлім тек Ыбырайым аркылы гана бізге жеткен. Манасшылык тарихында казірге дейін кейінгі бес бөлімді толық айта алған адамның дерегі мен оның мұрасы әлі мәлім емес. Тек Ыбырайым аркылы Жусуп Мамайға жеткен мұра дүниеде бірден-бір үлгі (вариант) болып сақталып қалды (Мамбетакун уулу, 1996: 152). Манасшы Ыбырайым Ақынбектің бұл мұрасы зор маңызға, өзгеше мәнге ие екендігі даусыз. «Ыбырайымның балбай жағынан хатқа түсірілген «манасын» оқып, үйреніп, маңызды уқиғаларды еске алып, жырлап, айту барысында қайталай толықтап, сегіз ұрпақ «манас» эпосының вариантын толықтырған мәшһүр манасшы Жусуп Мамай Ыбырайымды өзінің ұстаздарының бірі деп санайды (Ысак кызы, Жуматурду уулу, 2014: 81). «Тұлпар тұлпарды көрсе төрт аяғы тыпырлайды» дегендей әйгілі манасшылардың ықпалымен Ыбырайым манасшы да балбай аркылы көпке танылған болатын. Біз сөз етіп отырған осы реткі дүбірлі мерекенің мәнділігі міне осында. Бұл жағынан қарағанда, манасшылардың «Манас» эпосын ұстаз-шәкірттік байланыс аркылы жалғаумен қатар, манасшыға табиғат тарту еткен талғар таланытты, асыл қасиетті сақтай білгендігін терең аңғарамыз. Міне, мұндай қымбат мінез, текті

қасиетті әйгілі манасшы Жусуп Мамайдан көре аламыз.

Қорытынды

Қорытып айтқанда, қырғыз елінің ұлттық руханиятының өзегі есептелген ұлы «Манас» эпосы – талай ғасырларды артқа тастап, не бір боранды, дауылды кезендерді, қиын сынақтарды, бұраң жолдарды бастан өткізіп аман-есен бізге жетті. Бүгінде баспадан жарық көрген «Манас» эпосының қалың томдарын қолымызға алып парақтағанда, оның басып өткен бұраң жолдары мен оны айтып, байтып, сақтап, қорғап, жинап келген адамдар да еске түсетіні анық. Осыдан бір ғасыр бұрын болған есте қаларлық тарихи мерекені біз мейлі 21 ғасырдың көзімен яки сол дәуірдің көзіменен қарасақ та, оның қаншалықты салтанатты, қаншалықты мәнді, атқарған тарихи міндетінің қаншалықты салмақты екендігін бағамдай аламыз. Сол реткі мерекені көзқарақты жалпы оқырмандардың есіне қайталай салып, мағыналы мерекенің бір ғасырлығын еске алып, ол жөнінде ғылыми деректер беру – рухани тірегіміз болып есептелген «Манас» эпосын сақтап, жырлап өткен дарынды дарабоз тұлғаларымыздың алдында атқарған перзеніттік борышымыз болмақ!

Әдебиеттер

- Манас энциклопедиясы. – : Кыргыз Энциклопедиясының Башкы редакциясы, 1995. 2-т. – 432 б.
 Манас энциклопедиясы. – Б.: Кыргыз Энциклопедиясының Башкы редакциясы, 1995. 1-т. – 698 б.
 Мамай Ж. Мен «Манасты» қандай айтып калдым. Кызыл-Суу адабияты. – 2003. – №4. – Б. 4-8.
 Алиаскер Арзыкандын айтып берүүсү боюнча (2017 жылы 20 январы, КЭР Ак-Чий ауданы Кара-Чий ауылы).
 Ысак кызы Т. Жуматурду уулу А. Залкар манасчы Жүсүп Мамай. – Бишкек: Принт Экспрес, 2014. – 356 б.
 Мамбетакун уулу М. Манас эпосунун варианттары жана манасчылар. – Үрүмчү: Шинжаң эл басмасы, 1996. – 506 б.

References

- Aliasker Arzyqanmen bolg'an suhbat matererialy. (2017). [Interview material (According to the memory of Aliasker Arzykan)]. QHR, Aqs'i audany, Qaras'i auly. (In Kyrgyz)
 Mamaj Zh. (2003) Men «Manasty» qandaj ajtyp qaldym. [How i did sing the Epic of Manas.] Kyzyl-Suu adabijaty. No 4 (In Kyrgyz at Chaina)
 Mambetaqun uulu M. (1996). Manas eposunun varianttary zhana manaschylar. [Variants and Bards (Manaschy) of the Epic of Manas]. Urumqi: Shinzhan' el basmasy, 506 b. (In Kyrgyz at Chaina)
 Manas entsiklopedijasy. (1995). [Manas Encyclopedia (First volume).] Qyrgyz entsiklopedijasynyn Bashqy redaktsijasy, Bishkek, 432 b. (In Kyrgyz)
 Manas entsiklopedijasy. (1995). [Manas Encyclopedia (Second volume).] Qyrgyz entsiklopedijasynyn Bashqy redaktsijasy, Bishkek, 686 b. (In Kyrgyz)
 Ysak kyzy T., Zhumaturdu uulu A. (2015). Zalqar manaschy Zhusup Mamaj. [The Great manaschy Jusup Mamaj]. Bishkek: Print Ekspres, 356 b. (In Kyrgyz)